

Orbán László*

SZÖVEGMEZŐK

Az MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport által üzemeltetett portálrendszeren eddig 12 elektronikus kiadás nyílt meg.¹ A csoport munkatársai mellett számos további szerkesztő működik közre a munkában, a közzétett szövegek pedig a korszak szinte összes műfaját képviselik. E sokszínűség tükröződik az egyes portálok jegyzetelésén is, hiszen például egy drámafordítás más típusú magyarázatot igényel, mint egy történeti-életrajzi szöveg. A portálrendszer egységes működésének viszont az a feltétele, hogy az egyes portálok, az egyes szövegek és az egyes jegyzetek mégis összeilleszthetők és egységesen kezelhetők legyenek.

Ezért a portálrendszer alapító-szerkesztője az informatikai fejlesztésekkel párhuzamosan új fogalmi rendszert dolgozott ki az évek során, hogy az egyre bővülő és egyre rétegzettebbé váló szövegtengeren egységes navigációs pontokat jelöljön ki.

Az elektronikus kiadások kezdőoldalain található egy „Fogalmak és használat” menüpont. A fogalmak kiemelése és tisztázása kulcsfontosságú, ezen az oldalon Debreczeni Attila definíciószerűen és rendszerbe szervezve foglalja össze a kiadások textológiai alapjait. A fogalmak rendszerét kiegészíti a „Használat” menüpont, jelezve, hogy a portál praktikus információkkal is segíteni szeretné a felhasználót.

Ezen fejlesztések nemcsak az elektronikus kiadások technikai-informatikai kihívásaira adott érvényes válaszok, hanem egy a radikálisan új textológiai szemlélet megvalósulásai is. E textológia alapjait Debreczeni Attila filológiai monográfiájában² fogalmazta meg, majd egy tanulmányában³ is ismertette, a megvalósult elektronikus portálok bemutatására Bodrogi Ferenc Máté és Tóth Barna vállalkozott.⁴ A kutatás teljesebb megismeréséhez e munkákhoz irányítom az olvasót.

* A szerző az ELKH–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport munkatársa.

¹ A kutatócsoporti honlapról elérhetőek az elektronikus kiadások, hozzáférés: 2021.01.09, <http://textologia.unideb.hu/elektronikus-kiadasok/>. A portálok mindegyikéről elérhető az összes társportál, például: http://deba.unideb.hu/deba/kazinczy_muvei/tarsportalok.php.

² DEBRECZENI Attila, *Csokonai költői életművének kronológiai rendje*, Csokonai Vitéz Mihály összes művei: Pótkötet (Budapest–Debrecen: Akadémiai Kiadó–Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012), 13–34.

³ DEBRECZENI Attila, „Kritikai kiadás papíron és képernyőn”, in *Textológia–filológia–értelmezés: Klasszikus magyar irodalom*, szerk. CZIFRA Mariann és SZILÁGYI Márton, Csokonai könyvtár 55, 26–39 (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014).

⁴ BODROGI Ferenc Máté, „Elektronikus kritikai kiadások a klasszikus magyar irodalomban”, *Magyar Tudomány* 177, 11. sz. (2016): 1292–1296, <http://www.matud.iif.hu/2016/11/03.htm>.

TÓTH Barna, „Levelezések elektronikus feldolgozása, elméleti és gyakorlati kérdések”, in *Aranka György és a tudomány megújuló alakzatai*, szerk. BIRÓ Annamária és EGYED Emese, 415–427 (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2018), itt több képmelléklet található, többek között a szövegmezőkről is: 422–423.

Én most ezen filológiai rendszer szemléletét tükröző szövegértelmezésre teszek kísérletet. A szövegek összehasonlító, hálózatos vizsgálatát a „szövegmező” fogalmán keresztül igyekszem bemutatni. E szemlélet részleteiben már textológiai műhelyünk korábbi genetikus jellegű nyomtatott kiadásaiban is feltűnt. A *Pályám emlékezete* 2009-es nyomtatott kiadása az egyes szövegforrásokat szegmentálta és margóra írt oldalszámokkal (linkekkel) kötötte össze.⁵ A cél „a lineáris szerveződésű szövegeket átszövő nemlineáris struktúra”⁶ bemutatása (és/vagy létrehozása) és kezelése volt, amelynek eredményeként a különböző szövegforrásrészek az értelmezés szempontjából is mezőszerű mintázatokba rendeződtek. A margináliákat követve láthatóvá válik az egymást értelmező, egymással tartalmi kapcsolatban lévő szövegrészek hálózata, illetve egyes szövegeknél a szövegrészek keletkezéstörténeti kapcsolathálója is.⁷

Az azonos tér-idő koordináták mentén összekapcsolható szöveg(részlet)ekből tehát keletkezéstörténeti és tartalmi szempontból is csoportokat képezhetünk. E csoportok rendszerszintű kezelésére vezette be Debreczeni Attila a *szövegszekvencia* és a *szövegmező* fogalmát, amelyek meghatározása mindegyik portál „Fogalmak” menüpontjában is megtalálható:

Egy szövegidentitás kritikai szövegeinek egymással szövegszerű kapcsolatban lévő szövegforrás-részei *szövegszekvenciát* alkotnak (miként a teljes szövegforrások genetikus szöveget). A szövegszekvencia a szövegek összevetésének, a szövegalkulás feltárásának eszköze (elsősorban hosszú szövegek esetében), így a kritikai szövegekhez kapcsolódik, azok által jeleníthető meg, a szövegben elhelyezett szövegszekvencia-kapcsolóval.

A különböző olvasói szövegek egymással tartalmi kapcsolatban lévő szövegforrás-részei és akár önálló szövegforrások is *szövegmezőt* alkotnak. A szövegmezőt tehát tartalmi elemek képezik meg, az értelmezés eszköze, épp ezért az olvasószövegekhez kötődik.⁸

A szövegszekvencia tehát alapvetően textológiai-keletkezéstörténeti kapcsolatot jelöl *azonos szövegidentitáson*⁹ belül. *A szövegmező fogalma alatt egymással tartalmi kapcsolatban lévő szövegforrásrészeket értünk, akár különböző szövegidentitásokban is.*

⁵ KAZINCZY Ferenc, *Pályám emlékezete*, kiad. ORBÁN László, Kazinczy Ferenc művei: Kritikai kiadás (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009), 1404.

⁶ DEBRECZENI, „Kritikai kiadás...”, 38.

⁷ Utóbbi jelzik a *Pályám emlékezete* hat szövegében a félkövér számok, és ezek táblázata (KAZINCZY, *Pályám emlékezete*, 1315–1328).

⁸ A *Pályám emlékezete* 2009-es kiadásában használt kifejezések az elektronikus kiadás fogalmi rendszerében így módosultak: szövegmező → szövegszekvencia; jegyzetmező → szövegmező.

⁹ A *szövegidentitás* meghatározása Debreczeni Attilától a „Fogalmak” menüpontban: „A szövegváltozatok együttese jelenti a *szövegidentitást*, azt a virtuális egységet, amely a különböző

Ez utóbbi kapcsolatrendszer létrehozásában a sajtó alá rendezőt a szövegek azonos tér-idő koordinátái irányítják, de a válogatás kiterjesztése végső soron a szövegrendezőre van bízva. A szövegrészek kijelölésével, a szerkesztői magyarázat megírásával és mindezek összekapcsolásával egy közös értelmezési terület, a szövegmező jön létre.

A szövegmezők kijelölése

A továbbiakban egy példán igyekszem bemutatni a különböző szövegforrásrészeket összekapcsoló értelmezési mezőt. Kazinczy egyik térben és időben jól körülhatárolható életeseményét választottam:

1779. július 13-án vagy 15-én Kazinczy letette az utolsó vizsgáját Sárospatakon, ezzel befejezte kollégiumi tanulmányait, amely jogi pályára is felkészítette. Ősszel, 1779. szeptember 9-én megkezdte joggyakorlatát Kassán, Milecz Sámuel kassai ügyvédnél. Milecz a Keglevics grófok tornai és sztrapkói uradalmának jószágigazgatója volt. II. József 1785-ben átszervezte a közigazgatást, Milecz ekkor a kassai kerületbe sorolt Abaúj és Torna vármegye táblabírája lett. Ugyanekkor ugyanitt Kazinczyt tiszteletbeli aljegyzőnek nevezték ki. 1786-ban a törvénykezést is átszervezte a császár, ekkor Milecz abaúji polgári ügyész, 1787-től törvényszéki ülnök lett. Apja egy pozsonyi szlovák–magyar evangélikus lelkész, Milecz Illés (1693–1757) volt. A joggyakorlat célja a vármegyei törvénykezés gyakorlati megismerése, amely a nemes ifjak egyik lehetséges pályájára, a vármegyei szolgálatra való felkészülést szolgálta. Kazinczy 1780. október 18-ig lakott Kassán.

Ez a bekezdés egy szerkesztői magyarázat, amely eredetileg Kazinczy önéletrajzi műveit kiadó 2009-es nyomtatott kiadáshoz¹⁰ készült, majd a *Kazinczy Ferenc összes művei: Elektronikus kritikai kiadás* portálra¹¹ is fel fog kerülni javított formában.

Kazinczy a felnőtté válás éveiben (20–21 évesen) került át a sárospataki kollégium megszokott környezetéből egy idegen város kapcsolatrendszerébe, egy új kulturális, vallási közösségbe. Ha az élmények specifikus körülményekhez kötődnek, akkor könnyen felidézhető, tartós és pontosnak érzékelt emlékek alakulnak.

---

változatokban megnyilatkozik minden lényegi eltérés ellenére is.” (Lásd még DEBRECZENI, Csokonai..., 17–22).

¹⁰ KAZINCZY, *Pályám emlékezete*.

¹¹ *Kazinczy Ferenc összes művei: Elektronikus kritikai kiadás*, szerk. DEBRECZENI Attila, vezető munkatárs BODROGI Ferenc Máté és ORBÁN László, informatikai fejlesztés NYITRAI Nóra (Debreceni Egyetemi Kiadó–MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport), hozzáférés: 2021.01.09, http://deba.unideb.hu/deba/kazinczy_muvei/. A portálok informatikai és elméleti fejlesztésében meghatározó szerepe van Tóth Barnának.

Ennek megfelelően évtizedekkel későbbi önéletrajzi írásaiban Kazinczy számos történetet beszélt el ezen időszakából, Mileczről időnként novellisztikus jeleneteket is olvashatunk.

Összességében Kazinczy és Milecz személyi kapcsolatát ilyen tematikájú szövegmezők tárgyalják:

- 1779–1780. Kassa, joggyakorlat Milecz Sámuelnél
- 1779–1780. Milecz Sámuel jellemzése (öltözet, házi élet)
- 1779–1780. kocsit és vihar Tornán
- 1779–1780. tornai 'hitvita': Milecz, Hajnalkő, Kazinczy

E szövegmezőket a szövegeket összevető szerkesztő jelölte ki, elsősorban azonos idő- és térjelölőket keresve, másodsorban egyéb tematikai egyezéseket. A csoportképzés eredményeként létrejött e négy szövegmező. A szövegmezőhöz összefoglaló jegyzetet rendeltünk, ez tehát a *Szövegmező-magyarázat*.

Kazinczy és Milecz kapcsolattörténetéhez csatolt első szövegemlék egy 1802-es naplószerű feljegyzésben található. Ez a határoló időkoordinátákat, a helyszínt és a legfontosabb személyneveket rögzíti csupán: „[1779.] 9. Septbr. Patvariára Mileczhez, Kassán. 1780. 18. Oct. el Kassáról. – Rozgonyi Erzsébet és Ragályi Clári, idővel Rhédey Gedeonné, az ismeretségeim.”¹²

Ezt a szövegrészt az „1779–1780. Kassa, joggyakorlat Milecz Sámuelnél” elnevezésű szövegmezőhöz csatoltuk, hiszen a többi szövegmező tematikája szűkebb. Ugyanezt a szövegrészt azonban egy másik szövegmezőhöz is hozzákapcsolhatjuk, amely Kazinczy udvarlásait gyűjti össze.

Az időrendben következő szövegrészlet az 1816-os *Az én életem* című önéletrajzban található.¹³ Az 1802-es feljegyzés adatai megismétlődnek, ám a térben és időben körülhatárolt teret történetek töltik ki. Az ismert önéletírások közül itt olvashatunk legtöbbet ezen időszakról. Oldalakon keresztül írt Kazinczy e kassai évekről, és szinte egy mikszáthi világot kerekít Milecz Sámuel köré. A principális alakját, öltözetét kedélyes, csipkelődő leírásokkal mutatja be, házi életét, lakhelyét és a tájat is köré rajzolja, amelyet kis életképek, anekdotikus jelenetek tesznek mozgalmassá. Az adatok mögött megnyílik az emlékezés tere, ahol történetet, történeteket láthatunk. Kazinczy látványosan működteti írói eszköztárát: a jellemteremtést az öltözködés és a kicsinyesek gondos bemutatásával végzi el, a környezet leírásában hol közelít, hol távolít, hangjában a dévajkodás, az ironia és a patosz váltja egymást.

¹² KAZINCZY Ferenc, „Ér-Semjén, 12. Jul. 1802. Ma találok régi papirosaim közt 1794ben tett következő jegyzésemet...”, in KAZINCZY, *Pályám emlékezete*, 170.

¹³ Ezen önéletírásából több levelében is idézett részleteket Kazinczy, e részletek is idecsatolandók, lásd például 3202. sz. levél. Kazinczy Ferenc – Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1816. május 3., KAZINCZY Ferenc, *Levelezése*, kiad. DR. VÁCZY János, Kazinczy Ferenc összes művei, 21 köt. (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1904), 14:171–176, 173–176.

Az aprólékosan részletező leírás az emlékezet megbízható működésének illúzióját kelti fel, ez pedig visszaigazolja az ábrázolt személy és esemény hitelességét. Ez a körkörös hatás összességében az önéletrajzi elbeszélő pozícióját hitelesíti, a leírt történetek mindaddig ellenállnak a kételkedésnek, míg más szövegváltozatokat nem látunk.

Mindez a filológiai munka szempontjából azt jelenti, hogy az egész Mileczről szóló részt az „1779–1780. Kassa, joggyakorlat Milecz Sámuelnél” szövegmezőhöz, ezen belül az öltözködéséről és ház viszonyairól szólót az „1779–1780. Milecz Sámuel jellemzése (öltözet, házi élet)”-hez, a további részeket pedig az „1779–1780. kociút és vihar Tornán” és a „1779–1780. tornai ’hitvita’: Milecz, Hajnalkőy, Kazinczy” tematikájú szövegmezőkhöz kell kapcsolni. Továbbá egyes szövegrészek – többek között – a vármegyei-jogi pályát, a többnyelvűséget, az emlékezést, vagy az identitás-építést tematikusan érintő szövegmezőkhöz is kapcsolhatóak, vagyis ez az értelmezési hálózat szinte korlátlanul bővíthető, nyitott a későbbi szerkesztői javításokra, bővítésekre is.

Egy szövegmező bemutatása: 1779–1780. kociút és vihar Tornán

Az egyik történet szerint a principális és az ifjú Kazinczy az egyik hivatalos úton zivatarka került, a koci fedetlen volt, így alaposan eláztak. *Az én életemben ez olvasható:*

Embertelen szíve van Olvasómnak, ha a csinos embert e rettenetes esetben nem szánja. Én ötet szántam, nem magamat; rajtam nem vala annyi rontani való, s fiatal ember még örül, mikor a veszély nagyságot éreztet vele, mert az az érzés neki váratlan. Felettünk dörgött az ég, ropogott, s a mennykövek hullottak, de a mint látszék, nem közel. Nem látván sohol veszedelmet, emlékeztem Klopstock felől, ki az égi-háborút gyönyörködve nézé, s Ver-netnek ismeretes rezére; s ez még bátrabbá tett, a veszélyt velem még inkább feledteté.¹⁴

E néhány mondatban egy profi elbeszélő gazdag eszköztára látható. Kiszól az olvasóhoz, akit már korábban elszórakoztatott a principális piperkőcségével, e bizalmas légkörben már önmaga (alteregója) sztoikus bölcsességét sem restelli bemutatni, majd gyors stílusváltással rövid, tárgyilagos mondatban tájékoztat a külső eseményekről. Zárásként pedig a nehézségeken felülemelkedő ifjú Kazinczy bölcsességéről és műveltségéről kapunk képet.

A keletkezés időrendjében a *[Kazinczy Ferencz saját kezével irtt Autobiographiája 1785ig]* című 1823-as önéletírás következik:

¹⁴ KAZINCZY Ferenc, „Az én életem”, in KAZINCZY, *Pályám emlékezete*, 437.

Nem is hitte, hogy az ő principálisi méltósága megengedhesse, hogy ő a maga patvaristájával beszélhessen. Én azonban körülé igen kedves napokat éltem, 's párnaszákját magam raktam, a' kocsissal kivitem, felkötöttem, 's ha a' kocsi billent, egyg szökéssel kiugram mellőle, 's felhátam lépcsőjére, hogy ő fel ne forduljon. Soha velem baja nem volt, sem nekem vele, 's szeretttük egymást: de azt csak még sem tevé jól, hogy legalább utazásaink alatt velem a' törvény és perlekedések felől nem beszélt. Poshadsága örök némaságban tartá.¹⁵

Itt egy szikárabb leírást találunk e kassai időszakról, Kazinczy nem sztoikus bölcsként elmélkedik némán Klopstock és Vernet felől, hanem fullajtárként segíti főnökét. Nincs vihar és nem beszélnek egymással, de van kocsi, így tematikusan ezen idézet, akárcsak az előbbi, az „1779–1780. kocsiút és vihar Tornán” szövegmezőbe illeszthető.

Négy-öt évvel később, a *Pályám emlékezete* első kidolgozásában, vagyis az első nyilvánosságnak szánt öregkori önéletírásban újra felbukkan a vihar anekdotikus leírása. Kazinczy példamutató magatartásával itt is principálisa fölé emelkedik, noha alapvetően fullajtárként szaladgál a szekér körül. A némaság azonban megtörik, itt először szólal meg valaki e jelenetben: „Egyedül a' tisztelet tartóztata, hogy hangosan nem neveték, midőn egyet csattant, 's leesni látánk a' mennykövet, 's ő kikapta fejét a' szekérből, 's ijedtségében bizonyos szót ejte.”¹⁶

A következő idézet a [*Pályám emlékezete II.*]-ből van:

Egy vasárnap dél után, a' legtisztább ég alatt, megindulánk Kassáról Buzitára. De Nagy-Ida körül tornyozódának a' fellegek, szakada a' zápor, a' mennykövek ropogtak, hullottak. Milecz reszkete minden tagjaiban mellettem, 's én, nem mervén szóval bátorítani, magam-viseletemmel tettem azt; kiszöktem a' szekérből mihelytt görbüle az út, tartottam a' szekeret, 's víg beszédet kezdék a' kocsissal. Principálisom fel kezdé éledni; szégyenlé hogy míg patvaristája dévajkodik 's még gyönyörűségét találja a' szokatlan jelenségen; de félelme nagyobb vala mint hogy meggyőztette volna. Egyedül tiszteletem tartóztata, hogy magamat igen hangosan el nem nevetém, midőn felettünk nagyot csattant, 's leszállani látánk a' villámot, Principális pedig hirtelen kapá-ki fejét a' szekérből, 's ijedtében egy szót monda. A' villám agyon-csapa egy embert közel a' Szesztai templomhoz. Midőn oda érénk, a' falusiak már egy csoportban állanak körülé. Vallyon mi lehet az? kérdé a' Principális. Én kiszökém mellőle, meglátni a' mi történt, 's Principálisom

¹⁵ KAZINCZY Ferenc, „[Kazinczy Ferencz' saját kezével irtt Autobiographiája 1785ig]”, in KAZINCZY, *Pályám emlékezete*, 460–461.

¹⁶ KAZINCZY Ferenc, „Pályám Emlékezete [I.]”, in KAZINCZY, *Pályám emlékezete*, 486. – Az elektronikus kiadás modelljében a *Pályám emlékezete* hat ismert szövege ugyanazon szövegidentitás szövegváltozatait testesítik meg.

utánam jöve. Két gyalog ember egymás mellett ballaga haza felé az ösvényen, 's a' ki előlment, midőn megcsattana, hozzá szólla az utána-lépdelőhöz. Minthogy az nem felele, hátra pillanta rá, 's halva látta. A' tűz leperzselé a' régolta nem beretvált szakált, megvérezte a' homlokot, 's a' patkós bakkancsot fél lábáról lekapta a' szerencsétlennek.¹⁷

Eddig a pontig nagyjából megfeleltethető a szöveg mondatról mondatra *Az én életem* és az első *Pályám emlékezete* szövegeivel. A *Pályám emlékezete* második kidolgozása ezután egy új, eddig sehol sem látott résszel folytatódik:

Midőn szekérbe ülénk, Principálisom szózatossabb leve, mint eddig volt. Azt forgatá, hogy a' baj minket is érhetett volna. Forgassuk azt is, mondám, hogy bennünket nem ért, 's hálás érzéssel. Láttam hogy elméjének felvidítésra vagyon szüksége, 's minekutána maga szabadíta-fel a' példával hogy vele szállhassak, elkezdém előtte fejtegetni gondolkozásomat, hogy mikor lehet, örülni kell, 's túrni a' mit meg nem változtathatunk. Tetszett neki a' mondás, 's örült hallván hogy Caesar¹⁸ magának véletlenül-jött halált óhajtja. De ő azt nem óhajtja.¹⁹

Az azonos szövegidentitást képviselő *Pályám' Emlékezete [I.]*-hez mérve e részlet új szövegszekvenciának tekintendő. Tematikai váltás azonban nincs, tehát ugyanazon szövegmezőbe sorolandó e rész is.

Lényeges, hogy egy részletre, a kommunikációs viszonyra ráközelítve bomlik ki ez a szövegrész. Itt halljuk először Kazinczy szavait. A szöveg „értelme” [= Milecz fél, Kazinczy bölcs] azonban nem változik meg.

A *Pályám emlékezete* utolsó, 6. szövegében – e szövegmezőn belül – ismét megjelenik egy újabb szövegszekvencia, amely tovább részletezi a kommunikációs akadályokat:

¹⁷ KAZINCZY Ferenc, [*Pályám emlékezete II.*], MTAK KIK 634, 121a–261b, autográf fogalmazvány, 1828–1829. Ez a szövegrész a nyomtatott kiadásban nem jelent meg, mivel gyakorlatilag azonos a [*Pályám emlékezete III.*]-mal, ám éppen egy szempontunkból fontos helyen eltér, bővebb a III-nál e két mondatlal: „Vallyon mi lehet az? kérdé a' Principális. Én kiszökém mellőle, meglátni a' mi történt, 's Principálisom utánam jöve.” Vö. KAZINCZY Ferenc, „[*Pályám emlékezete III.*],” in KAZINCZY, *Pályám emlékezete*, 580–581.

¹⁸ Suetonius írta Caesarról: „Egyszer ugyanis, mikor Xenophon művében azt olvasta, hogy Cyrus betegsége vége felé bizonyos intézkedéseket tett temetése dolgában, Caesar az ilyen lassú haláltól megborzadva gyors elmúlást kívánt magának; egy nappal a halála előtt, amikor Marcus Lepidusnál ebéd közben arról folyt a szó, ki mint szeretné végezni életét, ő a váratlan, hirtelen halált választotta.” Gaius Suetonius Tranquillus, *A caesarok élete*, ford. Kis Ferencné (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1994), 59.

¹⁹ KAZINCZY, [*Pályám emlékezete II.*].

Ha utazánk, némán ülénk egymás mellett a kocsiban; ő különben is szégyelle beszélni. Sokat forгатám mint szólaltassam meg, de minden igyekezetem sikertelen maradván, azzal vigasztalám magamat, hogy az idő hoz alkalmat reá, 's reményem meg nem csalt. –²⁰

És a már korábbi változatokból ismert szövegrészen belül is történik változás, egyre több részlet jelenítődik meg, megtudjuk végre, hogy mit mondott a kocsis:

M– reszkete minden tagjaiban, 's én, nem mervén szavaimmal bátorítani, magam viseletemmel tettem azt. Kocsisunk, valamikor egyet roppant, ezt mondá a' Zsoltárból: „A' szarvas is idéltent szűl.” Az elsőbb sort: „Az Úr' szava ha megdördül” hozzá értette. – Principálisom nehéz fohászzkodásokat szalasztá ki száján. Kiszöktem mellőle mihelyt az út görbült, tartottam szekerét, 's nem gondoltam vele hogy csupa sár és lucskos vagyok. M– felkezde éledni; szégyellé hogy ő retteg, míg patvaristája a' félelmes de szép scénában még gyönyörködését találja. Most előttünk szálla le egy villám, 's a' tűzzel eggyeszerre csattant az ég, 's M– hirtelen kapá ki fejét a' szekérből, 's ijedtében kiszalasztá száján a' szokott szót.²¹

A zsoltáros kocsis és az ijedten fohászzkodó és káromkodó előljáró után végül itt is csak Kazinczy kerül középpontba. Ő mondja ki a jelenet kulcsmondatait, miután találkoztak azzal az emberrel, akinek társát agyoncsapta a villám:

Midőn ismét szekérbe ülénk, szózatossabb leve mint valánk, vagy mivel látta hogy a' bajt jobb jó kedvvel túrni, vagy mivel a' megtisztúlt légben könnyebben lélegzhető. – Luther, mondám, épen így járt, 's barátá leve ijedtében. – Arra nem szólt, nem tudván, a' mint gyanítom, a' szót ártatlan emlékezés hozta e elmémbe, vagy talán benne czélzás van.²²

Kazinczy lutheri utalását ezúttal a kocsis zsoltáridézete és a principális fohászkodása készítette elő. E szövegalkulás belső motívumait látva felmerül a kérdés, mikor „mondá” Kazinczy e szavakat először: 1780 körül vagy 1831-ben?

Szöveg és emlék

Ahogy telik az idő, újabb és újabb részletek színezik „ugyanazt” a történetet. Textológiai modellünkben ez azt jelenti, hogy azonos szövegmezőn belül újabb és újabb részletek jelennek meg. Ha ezek azonos szövegidentitáshoz tartoznak (miként a

²⁰ KAZINCZY Ferenc, „[Pályám emlékezete VI.]”, in KAZINCZY, *Pályám emlékezete*, 743.

²¹ Uo.

²² Uo.

Pályám emlékezete I–VI.), akkor újabb és újabb szövegszekvenciákat is megnevezhetünk, ezáltal a szövegátírások folyamata is bemutatathatóvá válik.

Fentebb a [*Pályám emlékezete II.*]-ben láttunk arra példát, hogy ugyanazon tematikus egységben egy új szövegszekvencia jelent meg. A korábbi szótlan (*Az én életem*), majd egyszavas ([*Pályám emlékezete I.*]) kommunikációs viszonyra fókuszálva párbeszéddé részleteződik a jelenet ([*Pályám emlékezete II*]-től).

E közelítés egyre újabb részleteket tesz láthatóvá, ezért nagyításként, léptékváltásként érzékelhető. A szövegalakulás során egyre részletesebb felbontásban látjuk a kommunikációs viszonyt. E folyamat elvileg végtelen (persze a szerző halála miatt nagyon is véges), mivel azt vagy az alkotó lelkesedése, vagy az emlékezet konstruktív működése generálja.

Emlékezetre méltó, hogy Milecz lutheránus volt. Tételezzük fel, hogy ez az elemi információ a szöveg keletkezéstörténete során jelentőssé vált, és hozzákapcsolódott a viharjelenet emlékéhez. Ezáltal az emlékkép teológiai színezetet kap, a „vihar” jelentésmezőjéhez hozzárendelődik a „vallás”. Ez behívja az emléktárból a vihart említő zsoltárt, amely azonban már nem illik sem a patvarista, sem a principális szájába, így csakis a kocsis mondhatja. Ez az értelmezési modell nem képes eldönteni, hogy az írói képzelet vagy az emlékezet működése kapcsolt-e újabb történetfoszlányokat az egyes jelenetekhez, de a változtatás motivációjára fel tudja hívni a figyelmet.

Ez a modell analóg azzal a műértelmezéssel, amely a szavak jelentésében rejlő további jelentéseket is az ábrázolt (elképzelt) világ részének tekinti:

Az ábrázolt világ nem ér véget a dolgozószoba falainál, hanem tovább terjed a palota többi termeire, a városra stb., noha mindez közvetlenül nincs adva számunkra. [...] S közben nem szükséges, hogy ezt a háttérrel a szójelentések aktuális állománya explicite felvázolja. Ellenkezőleg, rendszerint inkább a mondatokban szereplő szójelentések potenciális állománya vázolja fel.²³

Tehát a „lutheránus” és a „vihar” szavakhoz (és nem az egykor volt dolgokhoz) kapcsolódik a Luther-anekdota. Az eldönthetetlen, hogy ez a jelenet tudatos írói alkotás-e, vagy nem tudatos (de szintén narratív jellegű) emlékezeti folyamatok eredménye-e.

Az 1816-os önéletírásban a patvarista Kazinczy még egyáltalán nem Lutherre gondolt a szekéren 1779-ben:

Felettünk dörgött az ég, ropogott, 's a' mennykövek hullottak, de a' mint látszék, nem közel. Nem látván sohol veszedelmet, emlékeztem Klopstock

²³ Roman INGARDEN, *Az irodalmi műalkotás*, ford. BONYHAI Gábor (Budapest: Gondolat Kiadó, 1977), 226.

felől, ki az égi-háborút gyönyörködve nézé, 's Vernetnek ismeretes rezére; 's ez még bátrabbá tett, a' veszélyt velem még inkább feledteté.²⁴

A Vernet-képet azonban csak 1789-ben vásárolta meg Kazinczy: „Az az Aquatintában dolgozott VÉSZ, melly a' Mannheimi Gallerieben áll, vagy állott, és a' mellyet 1788. Schlicht vésett rézben, 's a' mellyet én 1789ben Artariánál egy Louis d'óron vettem-meg, 's azolta mindég dolgozó szobámban tartok [...]”²⁵

A vihar idején a kép még nem is létezett. Amikor 1816-ban felnézett a képre a dolgozószobájában *Az én életem* írása közben Kazinczy, akkor bizonyára eszébe jutott, hogy azt Bécsben mikor vette. Ez esetben tehát kijelenthetjük, hogy e képet csakis tudatos írói döntés csatolhatta az egykor volt valósághoz.

Klopstock említésében is hasonló motivációt érezhetünk.²⁶ Goethe *Werther szerelme és halála* című levélregényében egy vihar után Lotti így szól Wertherhez:

– Én – folytatta – úgy féltam, mint kevesen közöttünk; de mialatt a bátrat játszottam, hogy a többieket biztassam, nekibátorodtam magam is.

Az ablakhoz léptünk. [...] Lotte kikönyökölt, tekintete bejárta a vidéket, az égre nézett és rám; láttam, hogy a szeme csupa könny; kezét az enyémre tette, és azt mondta:

– Klopstock!

Rögtön eszembe villant az a nagyszerű óda, amelyre gondolt, és elmerültem az özönlő érzelmekbe, amelyekkel e név idézése előtött.²⁷

Goethe levélregényét 1790-ben fordította Kazinczy. A levélregény szereplői Klopstock *Die Frühlingsfeier* című ódájára gondolnak, ezt az ódát Kazinczy 1792 körül fordította le *A' Tavaszinneplés* címen.²⁸

A *Wertherre* való utalás időben a *Bácsmegyey* 1814-es újrakiadása mellett van, míg az 1831-es zsolttáros utalás a Pyrker-fordítás (1830) és a *Szent történetek az Ó és Uj Testamentom könyvei szerint* (1831) szomszédságában. E történetek az élet-történet-író jelenéhez szorosabban kapcsolódnak, mint az elbeszélte múlthoz.

²⁴ KAZINCZY, „Az én életem”, 437.

²⁵ KAZINCZY Ferenc, „Az én naplóm”, in KAZINCZY, *Pályám emlékezete*, 291. – Vagy esetleg erre is gondolhatott: „1791. Bécsben vett képeim. [...] Calme. Vernet után 4 f 30 x.” Kazinczy feljegyzése, MTA KIK K 630, 73b.

²⁶ A Klopstockban rejlő Goethe-utalásra Bódi Katalin hívta fel a figyelmemet, amit nagyon köszönök.

²⁷ Johann Wolfgang GOETHE, *Werther szerelme és halála*, ford. SZABÓ Lőrinc, <https://mek.oszk.hu/00300/00390/00390.htm>. Más fordításban: *Az ifjú Werther szenvedései*. Az első német kiadás: 1774.

²⁸ KAZINCZY Ferenc, *Költemények*, kiad. DEBRECZENI Attila, Kazinczy Ferenc művei, 2 köt. (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2017), 1:899–902, 2:263–267.

Hogy a megírt jelenetek képeit a valóságban vagy a képzeletében észlelte-e először Kazinczy, az az emlékirás szempontjából mindegy: akár valóságos emlékként is észlelhette azokat. Ez az emlékezés legsajátabb tulajdonsága, amelyről S. Varga Pál így írt:

Ki ne ismerné az emlékezés paradoxonát? Azt a furcsa helyzetet, amikor már nem az erdő sűrűjére s a tenger kékjére emlékszünk, hanem a fényképre, amelytől emlékük megőrzését reméltük, s amelyet azóta százszor megnéztünk; az unalomig ismételt történetekre, amelyek egyre átláthatatlanabbul fedik el a valóságos erdőt és a valóságos tengert.²⁹

Kulcsfontosságú Kazinczy megfogalmazása: „emlékeztem Klopstock felől, ki az égi-háborút gyönyörködve nézé, 's Vernetnek ismeretes rezére”. Az emlékező szövegben megjelenik az emlékezet, az élményben az élmény, a valóságleírásban a fikció, azaz szövegben a szöveg, képből a kép, fikcióban a fikció, a múltban a jelen. Kazinczy nem „emlékezett”, hanem „emlékszik” Klopstock felől, nem az egykori vihar idézte fel a Vernet-képet, hanem a kép fiktív világába íródott bele Kazinczy története.³⁰

A szövegmező textológiai-filológiai fogalma segítségével láthatóvá tehetőek a beírási helyei. E helyekre beírt történetváltozatok akár emlékezeti, akár írói alkotás folyamán jönnek létre, narratív struktúrákat mutatnak, és – ha történeti-életrajzi jellegű szövegről van szó – akkor a megképzett világ igaznak állított részei lesznek. A tornai kocsiút során ugyan átváltozik a Klopstock-emlék Luther-emlékké, valójában az alakzat változatlan marad: a fikció világából merített tanító példázat hangzik el egy valóságosnak állított életesemény keretei között.

²⁹ S. VARGA Pál, „Köszöntő”, in „*Szirt a habok közt*”: *Tanulmányok Imre László 70. születésnapjára*, szerk. BÉNYEI Péter, GÖNCZY Monika és S. VARGA Pál, 15–16 (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014), 15.

³⁰ Amikor Vernet tájképeit Diderot bemutatta 1767-es kézirat folyóiratában, ő is mintegy belépett a képek világába: Denis DIDEROT, „Vernet-séta”, ford. BARTHA-KOVÁCS Katalin és SZŰR Zsófia, in Denis DIDEROT, *Esthetika, filozófia, politika*, szerk. KOVÁCS Eszter, PENKE Olga és SZÁSZ Géza, ford. BARTHA-KOVÁCS Katalin és mások, Rezonőr, 16–35 (Budapest: L'Harmattan Kiadó–SZTE Filozófia Tanszék, 2013). E jegyzetet Bódi Katalinnak köszönöm.